

DEBRECENI PROTESTÁNS LAP

EGYHÁZI ÉS ISKOLAI HETI KÖZLÖNY.

A lap szellemi részét illető minden közlemény a szerkesztőséghez Nyomtatási utca 9. sz. küldendő.

Megjelen hetenként egyszer szombaton, másfél iven.

Előfizetési ár: egész évre 12 korona, félévre 6 korona.

Hirdetések jutányos áron közöltetnek.

Egyes szám ára 30 fillér.

Az előfizetési és hirdetési pénzek

és a lap megrendelésére és szétküldésére vonatkozó összes megkeresések Karai Sándor tanárhoz (József Kir. herceg-utca 54. sz.) intézendők.

Az Ábel vére.

„Ábel pásztor, Kain pedig földmivelő vala.“

És történt idő múlva, hogy Kain ajándékot hozott Istennek a föld gyümölcséből.

De Ábel is hozott nyája zsengeiből és kövéreből. Isten pedig rá tekintve Ábelre és ajándékára.

De Kainra és ajándékára nem tekintte; miért is felgerjedt Kain nagyon és fejét lefüggeszti.

És beszélt Kain öcsésével Ábelrel a mint együtt valának a mezőn --- és rárohan Kain öcsésére Ábelre és megöli őt.

És szóla Isten Kainhoz: „Hol vagyon Ábel a te atyádfia?“ Ki mondá: „Nem tudom, avagy őrizője vagyok én az én atyámfiának?“

Eddig az Irás, melynek magyarázóí Ábel sorsát a keresztfán vérezett Megváltó kinos halálával kapcsolják össze.

Az összehasonlító mithologia pedig a költők, a nagy nemzetvezérek megszemélyesítőjét is látja benne.

A mit mindnyájan érezünk és tudunk annyi, hogy Ábelnek akár a hü pásztornak, akár az ártatlan embernek, akár a költőnek és prófétának áldozatja mindig kedves az Isten előtt, de mindig felkölti a világi rendes foglalkozásnak irigységét és gyűlöletét s az ő sorsuk az életben a mellőztetés, üldöztetés és haláluk után az elfeledtetés.

Az nálunk még jobban mint másoknál „e hazában, hol olyan sok jeles sirján lenget vándor fuvalom a feledésnek túske bokrait.“

Most e túskebokrokból fény gyúl ki e napokban Debrecenben és ünneplő sokaság tolong az életében sokat hányatott, övéi által be nem fogadott és számkivetett és kora halálra jutott nagy magyar költő Csokonai Vitéz Mihály érc szobra és bús emléke körül.

Az ország jobbjai, lelkes sokaság nyújtja sirja felé az engesztelődés virágait és a megérdemelt dicsőség palmaágait.

Hasztalan engesztelés és elkésett dicsőség, melynek ragyogása nem feledteti el a költő sápadt alakját és szomorú sorsát. Ékes ünnepi beszédek, melyek megilletik a költőt, de nem hallgattatják el a szemrehányó szózatot: „hol van a te testvéred Ábel?“

Igen, hol van a mi testvérünk Ábel, Csokonai és az ő szerencsétlen sorsa szerint tönkrement sok fiatal tehetség, kik vallásunknak és hazánknak támaszai lehettek volna?

Hol van a régi hires ref. papi és tanári nemzedék, mely kedves áldozatjait a magyarság és a vallás oltárain meghozta? És hol vannak a buzgó áldozatok, melyekkel az egyházak a nép a buzgó egyesek járultak a közügy oltárára? Lesújtó felelet: Ifjaink magokban küzködve a habokkal. Lelkészeink nyomorban. Tanáraink az államnál és az államtól várva a segílyt és a buzgó alapítók áldozatjai: a takaréokban.

És a debreceni egyetem, melynek érdekében és a prot. nevelésügyért ez áldozatok tétettek? Még eddig sehol. Avagy őrizői vagyunk mi a mi fiainknak és a nagy ügynek, mely gondjainkra bízott?

Vándor.

Két szomszéd vár.

Az irodalomtörténet mint Vörösmarty legki-
tünőbb epikai alkotását méltányolja, nagy szü-
leink megkönnyezték a középkori tragikus törté-
netet, mely a Káldor és Sámson családok szo-
moru vizzályát adja elő. Nekünk élő nemzedék-
nek jóformán csak esztetikai táplálékul szolgál.

Többre van pedig hivatva: tanuságul és
példázólatul a testvér harcban, melybe úgy is
mint nemzet, úgy is mint egyház bele keve-
redtünk.

A két szomszéd vár: a politikai pártok,
melyek tagjai halálra keresik és kiirtják egymást.

A két szomszéd vár: az egyháziak és világiak.

A két szomszéd vár: az egyház és iskola; a
Sámsonok és Káldorok harca a küzdelem, mely
látszó érdek ellentét és félreértés következtében
a kettő közt oktalanul kifejtett.

Oktalanul, mert templom és iskola egy
ugyanazon ügynek az egyháznak és magyar-
ságnak védő bástyái. Az egyházak megerősített
tábor, mely a központi erősekre támaszkodik s
onnét kapja vezetőjét s az iskolák, a hatalmas
ösi kollegiumok várják, melyek őrségét a kis
falusi egyházak és a vidék adják és a melyek
egyedül azok megtartásáért épültek.

Mily gonosz végzet az, mely e két testvért
és az egymásért épült erősséget egymás ellen

uszítja és a magyarság s a kálvini egyház ere-
jét belső átkos csatákon emészti!?

Reformátoraink papok, tanítók, tudósok vol-
tak egy személyben. A kettős hivatás későbbben
is teljesen egybe forrott. Lelkészi pályát végez-
tek tanítóink tanáraink és a tudományos téren
forgolódtak tudós papjaink. Még a múlt század
első felében mindkettő együtt teljesítette mind
a két hivatást és 1883-ig egy családot képezett.
Ez évvel szűnt meg a régi kálvinista rendszer,
előzetes kiválasztás útján felhívni az ifju tehet-
ségek, a hivatottak figyelmét a tudományok
egyik vagy másik csoportjára és tovább képzé-
sére buzdítani őket, hogy a professorok üresen
maradt helyére léphessenek. Ettől kezdve van-
nak szaktanáraink, de nincsenek többé nevelt-
jeink és lassanként az állami minta szerint for-
málódnak, céltudatos kálvinista jelleg. helyi tra-
díciók ismerete és szeretete nélkül tanfériaink
s válnak tanműhelyekké, paedagogiai kaszár-
nyákká iskoláink.

Ezzel pedig felbomlik az egyház és iskola kö-
zötti élő összeköttetés. Az egyház az iskolák fentar-
tásában hovatovább nagyobb áldozatokat követelő
terhes kötelezettséget lát, melyet magáról lerázni
vagy, melyen könnyíteni törekszik s viszont az
új tanári nemzedék különben is jogok nélkül és
alig az autonomia keretébe beillesztve, munkaadó

TÁRCA.

Emlékezetnek okáért.

— Csokonai önvédelme. —

*Az olvasónak Istentől kegyelemet,
az emberektől jó akaratot!*

Jóllehet én az élő Istent és tulajdon lelkem
esmeretét merem tanubizonyságul arra hívni, hogy
én az én bucsuzó orációmmal senkit megbántani nem
akartam s végső kimozdulásomkor nem voltam olyan
céllal, sőt amit keményebbnek láttam is benne, kivon-
tam önnön magam; mégis én, minekutána utolsó
megválásomkor is, — amidőn legfőbb nyereségem-
nek tartottam volna a sine fine való elmenést min-
den beneficium nélkül nyolcadik esztendőmre, — az
én bucsuzó orációmért az egész kálvinistaság előtt
infámissá, tilalmassá tettem volna: körülnéztem
magamat, merre fordítsam szemeimet s igyekezete-
met, magamat megkérdeztem. Tegnap egész napon,
kivéven, amely két órát kedves egy pár barátim töl-
tem elloptak, vagyis megadtak, és a múlt éjszaka
is irtóztató hánykolódások között, melyet jövő
gyalázatomban s szerencsétlenségem okozott, látván
egészségemnek összebomlását, elmémnek összerok-
kanását: ma reggel, kisebbnek tartván mindennek
mint sem magamnak elrontását, neki bátorítottam,

neki vigasztaltam magamat, és mint eddig vig el-
mével lévén ily határozást tettem: „Emlékezetnek
okáért!

Junius 18-dikán 1795.

Én Csokonai V. Mihály eddig mintegy nyolcad-
fél esztendőt töltvén a debreceni kollégiumban az
én tulajdon születésem földén, minekutána az én
elbucsuzó orációmért a példa nélkül való és kollé-
gium historiájában nem történt büntetésre ítéltettem
volna méltónak, hogy t. i. én testimoniumot, amit a
tolvajnak, kunyhóverőnek, káromkodónak, részeges-
nek, paráznának, veszekedőnek is lehet reményleni,
ne nyerjek, és hogy én a kollégiumba többé, ami a
cigánynak is szabad, bemenni ne merészeljek és én
hozzám is egy deák se merjen jönni vagy szólni,
ha csak kollégium ellenségének nem akarja mondatni
magát, ezen infámáltatás pedig a deákság előtt el-
olvastasson; és láttam volna, hogy az a haza, melyet
dajkámnak hívtam, tőlem irtózik, az a kollégium,
melyet Alma Maternek tartottam, kebeléből szám-
kivetett; azok a fejeim, kikben atyáimat néztem s
boldogítóimat, a kétségbeesés torkába vetni nem ir-
tóznak; az a vallás, melyet örömmnek, dicsőnek
s vigasztalásomnak reménylettem, maga előtt unal-
massá, sáfárjai előtt meggyűlöltté, fiai előtt semmit
nem reménylővé tett; — megirtóztván magamban,
hogy ezek a kedves nevek is viselhetnek oly bor-
zasztó és szívetvérző képzeleteket, meghatároztam
magamban, hogy idegen földön, idegen társaságban,

gazdáját nézi az egyházban és rabszolgatartó urait annak papjaiban és vezetőiben.

Régen is volt iskola és egyház közt félreértés. Patakon is, Debrecenben is. Mindent kiegyenlített és jóvá tett azonban a tanárok és lelkészek közös képzése, egységes jellege és az egyház alkotmányában biztosított jogviszonya.

1883. óta azonban vigasztalhatatlan és napról-napra nehezebb a sorsunk.

A két szomszéd vár, mely eredetileg a nemzeti védelem céljaira épült, egymás ellen fordítja fegyvereit és keserű harcokban fogyasztja erőnket.

Mi tanárok a lelkészek nyugodt életét és biztosított helyzetét hánytorgatjuk, a lelkészek a város kényelmét a neveltetés előnyeit, a nagyfizetést és a nyugdíjat beszéljük. A való pedig az, hogy mind a kettőnk helyzete nehéz. Mi tanárok a felpanaszolt fizetés mellett is alig tudunk annyit megkeresni, a mennyi a pusztaság létfenntartására, a háztartási költségek fedezésére elég s a mi a lelkészeknek a falun alig jó számításba. A lelkészek viszont a gyülekezettel szemben való nehéz helyzetüket, a család jövődjének bizonytalan voltát érzik s mindketten a kinem elégitő fizetés nyomorúságait panaszoljuk.

De bárhova dőljön is a harc, az egymás ellen folytatott küzdelem, mi rajtunk és sorsunkon nem segít s ha jobb meggyőződésre nem

jutunk egyenesen az egyház és a mi saját bukásunkat fogja előidézni. Elpusztul a templom és elpusztul az iskola és elpusztulnak intézményeink, a mint elpusztult a Sámson család és elpusztult a Káldor háza s elpusztul minden meghasonlott társadalom és állam.

Most, hogy a testvér harc újra kitöröben van, vagy ki is tört, itt az idő figyelmeztetni ezekre a szomorú következményekre. És itt az idő elmondani, hogy az egyház és magyarság közös érdeke az, hogy mind a kettőnk helyzete megjavuljon, a lelkészeké főleg anyagilag, a tanároké anyagilag, de a jogok tekintetében is.

E nélkül elfogjuk veszíteni iskoláinkat és lehanyaglik a lelkészi állás. Ez pedig nemcsak az oktatásügy terén eddig sikerrel teljesített szolgálatunk s az egyházak meggyengülését jelenti, hanem vissza hat az államban és a társadalomban elfoglalt helyzetünkre is.

Minden társadalomnak, ha fennakar állani elkell tartani nemcsak a népet, hanem a mivelt osztályhoz tartozókat is. A hivatalok sokszor nemcsak önmagukért, hanem a belső biztonság és fenntartás teendőiért is vannak.

Lelkészi, tanítói, tanári állásaink egyházunkban is kettős célra szolgálnak. Az egyház részére, mely az azokra alkalmazottak útján szent hivatását teljesíti, de másfelől arra is, hogy az

idegen szívek előtt, idegen vallás kebeleiben állítsam fel magamat, aminthogy egy ember, akinek utja mindenfelől be van vágva, árokgrással, aki infámalva van, a magánosság falai közé való buvással segíthet magán egyedül, mikor így vallása s hazafölde kebeléből számkivetve még a kálvinisták között remete és néma barátta tétetik anélkül, hogy valaki egy darab kenyérrel, vagy egy krajcárral megajándékozná ily strictioris observantiae fraterségért: nem jobb-e tehát ilyen remete és néma rollét játszani olyan theátrumban, ahol a magánosság lakik kívül a világ bolond lármáján az örömmel s jó élettel, kívül a világi élet gondjain? Ott sem lesznek irgalmatlanabb törvények, büntetések és szívek! — legalább potomra. Ha az én magam és az én szerencsém felkoncoltatása nélkül nem lehetnek elevenek mások és az ő szerencsájök, legalább az én káromnak egy része megfordul, 6 procento. Ha a kollégium java azon áll: ám legyen! De ha az csak az én vétkemnek büntetése: esküszöm a legfőbb jóságra, arra a más példát hagyott emberszerető Idvezítőre, bizonyosságul hívom a keresztyéni szelid szeretetet, bocsánatot és az én dolgomat tudóknak lelkök esmeretével együtt a magamét, hogy én oly szörnyűt nem érdemeltem!!! Az orációért nem: minden jurisprudentiát és philosophiát fel kívánok hányatni! De hiszen már ez megesett és reményleni többé nem lehet; én zugolódni, szemrehányást tenni nem akarok és én szerencsét en leszek. Boldogtalan jobbitása egy ifju embernek! Uraim! ha ti énvelem úgy bán-

tatok volna, mint akit egy nemes illetés nemes érzésekre billent, én ember lettem volna és szerencsés: így pedig se ti, se én célunkat el nem értük. Ha az én orációmát megvető indulattal fogadtátok volna, ez a következtetése lett volna, hogy én alacsonyul gondolkodván tettemről, elpirultam volna magamtól, magam megdorgálván magamat; vagy ha előmbe rakátok volna, mely irtóztató az én vétkem, mely egy ember életében járó iszonyu büntetés legyen annak következtetése; és ti mégis, ti csak nyakatokról elmenjek, nem nézitek az én vétkemet, nem akarjátok az én szerencsémét tövestől felforgatni, ha szárnyra nem repíttek is, de tollaimat nem kívánjátok kiszagatni, egy nagy példáját adván a nagylelkűségnek, mely hatalmát láttatni akarja inkább, mint éreztetni, annak tisztelésére felindítottatok volna, és én megátkozván a magam balgatagságát, alávaló characteremet a ti nagy szívetekből formálni tanultam volna. Higyjétek el, hogy vannak olyan szerencsétlenül termett emberek, akiket haraggal, keménységgel, szemöldökkel a helyből sem lehet kimozdítani, neme-sebb indító okokkal a toronyból is leugrathatni! — Hanem mindezekén én tul járok! Azt nincs kérni jussom vagy érdemem, hogy jól emlékezzetek rólam; csak azért esdeklem tehát elöttetek, csak azért, hogy felejtsetek el, ah felejtsetek el örökre a boldogtalan kálvinista Csokonait, örökre, örökre felejtsetek el! Ő pedig szíven fog benneteket tartani nem a bosszúállásért; veszen el az alkalmatosság, mely neki arra módott nyujtson s az a gondolat töröltessék ki az ő

egyház szellemében nevelt képzett, mivelte tehetségeink a társadalomban is helyet foglalhassanak.

Az egyedüli nehézség csak az, hogy ifjabb tanáraink régi összefüggése csaknem teljesen megszűnt az egyházzal és a mint más idegen intézetekben nevelkedtek, képeztettek, úgy szellemi tekintetben is lassanként idegenek lesznek hozzánk. Ezen az idegenségen nem változtat az a körülmény, hogy mi fizetjük őket. Ennél a fizetésnél az állam különbet adhat nekik, de pusztán pénzért még hűséget a szakképzettségen kívül nem várhatunk.

A hűséget a szeretet adja; a jog, a nevelés és ezekben a mi ifju szakférfiainknak nem volt és nincs semmi része. Egy nagy iskolának nincs annyi joga mint egy kis egyháznak s mégis minő nagy érdekek fordulnak meg rajta.

Az egyházközségi, egyházmegyei hatóságok megalakítása a tanárok és iskolák közreműködése nélkül történék s mégis ime azok hatósága alá vonatnak részben az iskolák.

De nem meddő panasz, hanem gyógyítás a cél s az iskolák csaknem alkotmányon kívüli helyzeténél fontosabb előttem a nevelés s az a tagadhatatlan tény állás, hogy azok, a kik a mi tanáraink, azok a kik által egyházunk a maga szellemét kifejteni akarja, nem a mi neveltjeink, hanem az államé.

Ez a legnagyobb baj és ezen kell első sor-

elméből, mely azt juttassa eszébe. Tiszt. Szilágyi Gábor uramnak azon élő Istenre való esküvésemet most is és halálom óráján is megújítom, hogy én a pasquillust nem irtam, átkot kérek a Jehovától azon nyomorult teremtésre, aki azzal tett nekem kárt. Ő kegyelme azt mondotta nekem, hogy azt és mindent elfelejtett, nekem még javamat kívánja ezután is; azt köszönöm ő kegyelmének tiszt. professor uramnak, ah bár eddig éreztette volna velem annak hatóság erejét!

Már hát meg van határozva e rendkívül való, de rendkívül valóból származott gondolat! Éljen a törvény, éljenek a törvénytevők, éljenek a törvény alatt valók, éljen a kollégium! Vesszen ezeknek ellensége. El is vész, uraim, közületek; de felszűli Eger vagy Kalocsa. Amen.

Édes anyámasszony! Kedves öcsém! Szerelmes barátaim! Hív tanítványaim! Mikor láttok, nem tudom. Eljetez szerencsésen, és a törvény ellen is szeressétek az egyedül titeket

So verschmachten junge Rosen
Von der Mittags-Sonnenschein!

őhajtó és szerető
Csokonai Mihályt, mk.

Bővebb tudósítást első stációmról várjatok; másikat az azután valóról; mikor helyben leszek pedig, akkor egy nagyot. Tisztelem főtiszt. superintendens uramat, s kérem, hogy szánjon. Ez a generál a Dieu!

ban is segíteni. A debreceni 81-diki zsinat s még inkább a budapesti első igen jól felismerte e veszedelmet és elsőrendű közszükségnek nyilvánította a tanárképzés ügyét.

Viszonyaink közt elég tekintélyes töke is gyűlt össze az ügy érdekében. A cél azonban azóta is megvalósítatlan és a tanárképző intézet eszméje csak paszta eszme. Előbb a vezetők felejtettek meg róla s most más az akadály. Felső, hogy az áldozatkész közönség is elfordul tőle. A tény pedig az, hogy az 1883-diki törvény miatt a lelkészek és tanárok egységes képzése megszűnt s az újabb szakérok, különben mind kifogástalan tehetségek és jellemek, más eszmekörbe kapcsolódtak bele s másbefolyások alá kerültek s csak születésük és a prot. öntudat csatolja őket hozzánk.

Ha nekünk a pusztán tanításon kívül más céljaink is vannak velők, maguknak kell nevelnünk és képeznünk őket. Ez pedig csak a tanárképzés tényleges megindítása és a tanárképezde felállítása által történhetik. Ezt kell tehát megkezdeni és felállítani minél előbb s azonnal megfogy szünni a templom és iskola, a lelkész és tanítók közötti surlódás és a két szomszéd vár nem egy végtelenül bus tragédiát, hanem egyházunk s a magyarság győzedelmét fogja előkészíteni.

Most midőn Csokonait ünnepeljük, a költőt, a kit az iskola s akkori viszonyok miatt csaknem elvesztettünk, a ki ugyan az egyházunk iránti hűségben mégis megmaradt, de mint ember pályájától elütve, fejlődési irányától eltérítve olyan korán tönkre ment, kétszeresen érezzük az egyház iskolák közt megnyíló örvény veszedelmét s mindent elkell követnünk a bekövetkező katasztrófa elhárítására.

Ebben az érdeken emelt szót Fejes István a tiszáninneni kerület e kimagasló vezér férfija, a ki a jogkiterjesztés érdekében tesz figyelemre méltó javaslatot. Ebben az érdeken kell cselekedniök egyházkerületünk alkotó tagjainak a teljesen előkészített tanárképezde felállításával, melynek megvalósítása reájok vár s a lelkészképzés színvonalának emelésével, melynek sorsa éppen e nagy tervvel a bölcsészeti fakultás kikapcsolásával áll összefüggésben.

Ma még csak idegenség van a két szomszéd vár lakói között s könnyen elosztható félreértés. Nem érdek ellentét, de belső közösség van pajaink is tanáraink között s az iskola fejlesztés alapja is, egészen más, mind ez egyházaké. Ma még elhárítható a veszedelem és a két nagy bástya, a templom és iskolák erőssége, a közjó és az egyház védelmére egyesíthetők. Ma még a Sámson és Káldor család tragédiája csak a ma-

gyar előidők bús története és a nagy költő remek epikai alkotása s ha Isten úgy akarja a mi egyházunk jövője teljesen ellen képe lesz annak. Nem a magyarság pártos pusztulása, hanem a hivek egyetértő megépülése. Ugy legyen.

Dr. Ferencsy Gyula.

A százados Csokonaiünnepre.

Januárban volt száz éve, hogy a Darabosutcai alacsony fedél alatt — az emberélet közepén — meghalt a költő, aki nem hal meg soha. Elsorvadt. Elhamvasztá gyöngye testét a hatalmas lélek magasra verődő, csapongó, vivódó lángja.

Kincseket hagyott a koldus poeta örökségül nemzetére. És kincseket vitt el a föld alá. Csillogóbbakat, szebbeket, drágábbakat azoknál, amelyeket örökbe hagyott ránk. Hiszen költészete, épen úgy, mint gondolatvilága és jelleme forrongásban volt még: az izzó tömegben még nem vált el a salaktól a szinarany! A közönséges ember már husz évvel kiforrott, megvényült. Azt mondják rá, hogy lehiggadt. Jól van! De a választottak még harmincz éves korukban is „kiforratlan“ ifjak. Nem könnyen higgadnak. Ám ebbe ti, higgadt nyárspolgárok: törődjétek bele. A dolog megfejtése nagyon egyszerű. A természet végtelenül takarékos. Csak ott fohászódik neki nagyon, ahol nagyot akar teremteni. Ti értetek nem tartotta érdemesnek megerősíteni magát.

Az a kiforratlan ifju ember, az a vén diák, az a nyughatatlanvérű Csokonai — az Isten választottja volt.

Ünnepet érdemel!

Ünnepet érdemel: mint költő és mint ember egyaránt!

A költőt nálam hivatottabbak méltányolták és fogják méltányolni most is. Csak azt hadd mondjam el, hogy a költészete formában és tartalomban egyaránt változatos, gazdag. Verseinek rhytmusa hol játszian szökellő, hol méltóságosan hömpölygő — a tartalom szerint. Rimelése mesteri. Gondolatai a kifejezéssel együtt születnek. Nyelve magyaros, kifejező, folyékony, színes, de cicomátlan. A lepkeszárnyu, dévaj csapongástól a napba néző, sasszemű bölcselkedésig a gondolatok és érzelmek egész világa csillog-villog, cseng-bong, csapong soha el nem avuló, halhatatlan költészetében. Nem penget ő egyhúru hangszeren idyllikus, de fárasztó tücsökdalt. Százhúru hangszer az övé. Nála nagyobb költőnk nemcsak egy van. De nála gaz-

dagabb, többoldalú, változatosabb egyéniség egy sincsen költőink között!

Én azonban különösen az embert szeretem benne. Szeretem, mert szabad szellem volt. Szeretem, mert szomorú volt a sorsa.

Ej: ne magyarázzátok én nekem komoly képpel, száraz történelmi adatokkal életének oly végzetes fordulátát, iskolai pörét, amelynek elvesztése élete nyugalmanak elvesztése volt! Ne mondjátok nekem, hogy az iskolai rendet kutyába se vette és ezért méltán bünhődött. Ne mentegessétek azt az ürességtől kongó vaskalapot, melyben a butaság vasdorongja Csokonai halálát harangozta el. Az ördög harangja volt az. Akkor lett a költő ország csavargójává, földönfutóvá. Attól kezdve céltalan kapkodás, meddő vergődés a költő élete. Akármit beszéltek nekem: a vaskalap ölte meg Csokonai Vitéz Mihályt! És én, ha nem lett volna is ily szomorú vége annak a gonosz buta pörnek: akkor is, úgy is annak a rakoncátlan diáknak adnék igazat. Annak a garabonciás diáknak, aki juhászbundán heverve pipázgatott, tréfálgatott, majd nótázgatott és táncolt a maga diáktanítványával és a diák egyenruhát nem tűrte magán. Ez a fiatal ember a Rousseau szellemével társalkodott. Azzal a szellemmel, amely a legújabb kor verbiboros hajnalán a szabadság földjén trónszilánkokkal és koronás koponyákkal játszott. Akinek ilyen barátja van: tűrhette-e magán az holmi ósdi, buta, nagyképu „rendnek“ zsibbasztóan szorító kényszerzubonyát! Ne mentegessétek nekem azt a vaskalapot. Nem értjük meg egymást soha. Ti a vén, rozsdás vaskalapot igyekeztek megérteni. Én pedig azt a rendezavaró diákot értem. Mindent szeretek, ami halad. Mindent gyűlölök, ami marad. *A vaskalapnak és Csokonainak összeütközése: az olomlábu, kiélt vénségnek és a szárnyas, életerős ifjuságnak összeütközése.*

Hányszor citálgatták azok a Názarethinek azt a mélységes mondását, hogy *nem az ember van a szombatért, hanem a szombat az emberért!* És mégis megölték az örök debreceni diákot a „rendért“.

Ugy látszik: rend a lelke mindennek — még a pokolnak is! Jól mondja Carlyle, hogy az Igazság a Rend!

Ha Csokonait kevesebb göggel és több szeretettel, megbocsátó, vezérlő nagylelkűséggel nevelik: talán az a tündérvilág, amelyet szívében a föld alá vitt — a sivár homok alá hervadni, porladni, az a csodás tündérvilág itt virulna előttünk, vagy ott az egész nagy világ előtt!

Ne rójjatok meg érte : ha szeretem benne a szabadszellemet !

Azt a gyilkos „rendet“ azóta összetörte az idő. Csokonait pedig halhatatlanná tette. Nagy igazságszolgáltatás ez ! Értitek-é ? Különben osztazzunk meg ! Szívesen átengedem tinéktek azt a gyönyörűséges vaskalapot.

Nekem hadd maradjon a rendbontó diák, akinek szíve titka tárul föl előttem, mikor a maga szelid, bölcselkedő hangján ezt énekli :

„Az oly madár igen ritka,
Melynek kedves a kalitka :
Bár arannyal van békfedve,
Mégsem telik benne kedve,
Bár meg ne kelljen szükülni,
Mégis mindig fog készülni
Kirepülni.“

Óh igen : itt van Csokonai szívének, életének, végzetes pörének, bús tragédiájának kulcsa !

Hiszen ő maga vonatkoztatja magára a szabadba vágó madár hasonlatát :

„Minden vágy a szabadságra,
Kevés a pénzre s országra ;
Több vágy szabadon pihenni,
Mint pénz közt gazdag rab lenni :
Kivált egy bölcs elme mindég,
Egy poétai tüszesség,
Csak ettől ég.“

És a tragédiája !

Vasobeliszk van a sirján. Sötét, komor jelképe a küzdelmes, fájdalmas, félben maradt életnek, amelynek szörnyű sulya reá nehezedett és összetörte időnap előtt.

Vasoszlop a halóporán. Vasvégzet az életén.

A diákkor másnak aranykor. Neki tragédia. A szerelem másnak gyönyör. Neki tragédia. Az élet másnak diadal. Neki tragédia. A költészet másnak olympusi mámor. Neki tragédia.

Óh még a Muzsa csókja is a vérét szívta ki !

Nemes ifjuság ! Te gyűlölöd a rútat, a hamisat, a rosszat : ha diadalmas is. És szereted a szépet, az igazat, a jót : ha elbukik is. Ne felejtse el a Csokonai nevét !

És ti lányok ! Bársonyhamvasarcu, csillagszemű, aranyszívű lányok ! Ti könnyeztek a szinpadi hősök sorsán. Ime : itt van egy hős. A szerepét maga írta. Szíve vérével írta meg. És amikor félig eljátszotta : megszakadt a szíve. Meghalt. Óh igazán halt meg. Siralmas igazán !

És bátran oda irhatták volna sirja fölébe a magyar költőkirálynak e szavait :

„Boldogtalan voltam
Teljes életemben.“

(Petőfi.)

Ti lányok ! Vigyetek virágot a sirhalmára ! Hadd valósúljon meg itt is, amit Petőfi mondott :

„Dicső hely a hölgyek szíve !

— — — — —
— — — — —
— — — — —
— — — — —

Az üldözött igazság,
Ha mindenholnan számkivetve van,
Végmenedéket ott talál.“

János Zoltán.

Csokonai V. Mihály búcsúzó beszéde a debreceni kollégiumi ifjuságtól 1795. június 15.

Búcsúzásomat sokan talán úgy fogják nézni, mint amelyben egy köz-szokásra megesküdtőt ember igen könnyen megütközhetik s ezt is néminémű rendetlen elme mozdulásának fogják tartani ; de példátlan búcsúzásomat, mely igen hozzá illik példátlan elválásomhoz, minden, aki engemet és az én dolgaimat esmérí, nyilván általláthatja. Ne ütközzön hát meg benne senki, Uraim. közületek : ha e szokatlan, de jó időben, ily szokatlan, de nem vétkes módon fogom végső búcsúzásomat megtenni, minekutána elöttetek egész scénáját nyitnám fel az én jövődő életemnek.

Talán azt nem is kell említenem, hogy a tudomány legkedvesebb vagyonom volt mindenek felett, hogy én azokat jobban szerettem, mint minden egyebet, hogy én azok nélkül az életet élő ember eliemettetésének tartottam a philosophus Senecával ; de azt kívánom mégis felfedezni, hogy a tudományokat nem azért szerettem, hogy mondták, nem azért kedveltettem, hogy a pallér-pálca ügyelt reám a hátam megett ; nem is azt szerettem, amelyik könnyebb volt, közelebb volt, zsirosabb volt, hanem amelyet leginkább láttam alkalmasnak az én lelkem kicsínosítására, és fellobbantására annak a tűznek, melynek két-három kisdud szikrácskája az én ifjui esztendeimnek hamuja alatt gyenge fénnel pislogott. De azért alacsony lélek sohasem volt bennem s szemeten csavargó igyekezetek nem mozgatták cselekedeteimet ; olyan pályát nyitottam meg magamnak, melyen lilomokon, Salamon dicsőségét olesítő lilomokon s az édes álomnál puhább gyepen lehetett futnom, nemcsak darabos omladékos köveken, nemcsak türelessel, hanem gyönyörködéssel is ; és amelynek végén állott a Virtus a Dicsőséggel, nemcsak méltóságos komorságu tekintetben, hanem az érzékenységeket megbájló, a szívet nyájasan

kecsgetető, a lelket édes andalgásba hozó ábrázatban.

Itt találtam sok nagy lelkeket, kik közül sokan kezdettek velem futni, sokan már a futás közben voltak, sokan a pályát megfutva kellemetes lélekzetszedéssel dültek az őket készen simogató nyájasabb érdem ölébe, hol a hazának s a tudományoknak örömkönyei csorogtak rájuk, s a maradék fényes oltárral biztatgatta. Oh, ti nagy lelkek! fogadjatok bé valaha, mikor majd én is az én pályámat megfutom; fogadjatok bé valaha, majd ha én azt megérdemelhetem, ebbe a ti dicső Ermenonvillétekbe, avagy csak látójának s bámulójának! Oh be tetézett jutalmát fogom én akkor megnyerni az én munkával telt óráimnak; akkor, oh akkor ráncba szedett szemöldökkel suhanok el a plebecula zavart sikoltásai mellett oda, a hol a nagyobb lelkek csak biztató szóval, csak integető ujjokkal hívják engemet.

Hogy pedig én ilyen gondolatokat hánytam magamban, azt énbennem vagy az én lelkem, az én olyannak teremtett lelkem csinálta, vagy az én bővebb esmeretséggem azokkal a nagy remek lelkekkel, akiket Görögország és Róma csudálkozással adott a maradéknak tanítóként által; valamelyik csinálta, ha nem mindenik is. Nevelte pedig azon nagy magyar hazafiaknak minden rend és állapot nélkül való belső szövetségök, akik énnekem a barátság szent kézfogásával egyengették az igaz érdem felé gyengélkedő lépésimet. Így tett engemet a holt és az élő nagyoknak barátsága tökéletesebbé, vagy amint Klopstock mondja: szebbé váltta! Szerettem én a dicséretet, a tiszteletet, a pompásabb lépéseket, szerettem; és mikor a szerencse Ül fel német! Szálj le német! módjára bánt is velem, tetszettem magamnak s belső megelégedésem nem irigyeltette velem senki szerencséjét. De soha, sem alacsony lélektől kikoholt álúton, szemetes plánumonon férgeket vakon kergető undok vakondok túrásokon nem kívántam arra jutni; sem a gonosz szívű vagy ostoba lelkű embercskék veszedelmes és alávaló magasztalásaikat nem óhajtottam. Unitas nec multiplicat, nec dividit; amaz cifra zerus, egy cifra is semmi, száz cifra is csak semmi! Örültem annak, mikor egy nyiltszívű, egy értelmes gondolkozású ember csak feje ráütésével jelentette is tetszését; egy szava több volt előttem, mint mikor valami érdemtelen vagy egyenestelen ember egész orációt mondott is; mert annak az orációjára pro Verre, pro Catilina is lehet, ezé többnyire mind pro domo sua vagyon! Innen soha semmi kecsgetetések oly bájoló igézéssel nem csillámlhattak, hogy a mitől én irtóztam, azt édesgető sugárokkal színelhették volna ki s az által esalhattak volna el kedvellett ösvényemtől fél felé. Sem soha olyan rettentés ordító hangja nem mennydöröghetett oly éles harsogással füleimbe, hogy ha szinte megrezzenhetett is, lépéseimből vagy jobbra vagy balra ugratathatott volna.

Allottam ott, s mentem ott, ahol állani vagy menni jónak láttam. Néha hibáztam, megvallom, de aki nem hibázik, angyal az; aki hibáját meg nem esmeri, gazember az. Megvolt az bennem, megvolt, akárki mit mondjon, az a mozdulás, hogy aki igaz egyenes szívvel volt erántam, ahhoz kellemetes láncokkal kötöttem mindent, s édes szempillantásaim közé innepi veres betűkkel irtam azt, amelyben az ily igaz és jobb materiából készült szív eránt viseltetett érzékeny tiszteletemet legtisztábban megmutathattam; de megvolt ellenben az a legtöbb vesze-

delmet szült indulat is, hogy akinek erántam vagyis inkább ellenem tettetett mázzal bészinelt barátságát, annyival inkább gonosz szándékait észre vettem, soha, bár a világi ugynevezett prudentia ellenkezőt kiáltott is, soha ki nem nyerhettem magamtól, hogy eltitkoljam azt, mely undorító borzadással émeleg másformán tanult lelkem az ő dórasi cselekedeteitől. Amahhoz, ha nem vonogatott is, futottam s öleltem őtet; ez ha édesgetett is magához, félelmes hátrálással kívántam színét kerülni. Soha, soha titkos alattomba való minákat nem ástam másnak szerencséje alá, hogy a magamét annak szomorú düledékei építsem fel! A felettem valókat vagy szerettem, vagy tiszteltem, vagy kerültem. Fáztam gyakran, de sokszor égtem tőlök. Most már fázni jobb szeretek! A barátimmal nyájason voltam, soha elibek ugrani nem törekedtem. A nálamnál kicsinyebbekkel mindég nyájason voltam és szeretetüket megnyertem; óh, be örült az én lelkem akkor, óh be szerette magát, midőn látta, hogy az én nálam kisebbnek bizodalma van hozzám, s az én gravitásra szedett szemöldököm nem üti le az övét, mely felemelkedett az én szeretettel édesült tisztelésemmre. Erkölesi véték nem undokította az én lelkemet, és annak esmérete csendes volt a maga tisztaságával való megelégedésben.

Mégis látjátok, Uraim! hogy a szerencse engemet tett ki az ő hatalmának mutogatására, az én életemnek első idejében. De nem volt ez barátja soha egy philosophusnak is, egy poétának is, kivált az ötet kevéssé felvevő poétának. La Poesie è la figlia d'Apolline e Povertade. Azt mondja egy elmés olasz poéta: a poésis Apollónnak és a szegénységnek leánya. Bölcsen, az én életem szerént! Imé mostan már itt állok az én habokkal zavart futásom után, itt állok az én partomhoz nem messze, egy darab deszkáján az én szélyeltöredezett szerencsémnek, várván egy jóltevő kéznek kinyújtását, mely csak annyira segítsen, hogy minden veszteségem után fáradtan, lueskosan a szárazra kiléphessek, táblámat kiemelhessem, mely maradványát az én szerencsétlen sorsomnak idegen partokon hordozhassam a szánakozó sziveknek felhevítésére. De még ezt várni sem engedték az én káromon gyönyörködve úszkáló fókák; darab deszkámat, amelyen tartózkodtam, alkalmatlan farkok csapkodásával beljebb verték. Timonná kell lennem, Uraim! misanthropus Timonná, látván, hogy ily emberiséggel ellenkező módon bánnak velem. Kell újjal mutatnom azt a cselekedetet? Aki tudni kívánja, ha illik neki ezt tudni, magánosan megmondom. Most csak azt említem, hogy akasztófára is ítelt engemet közönséges helyen egy alávaló accidense a collegiumnak, egy orángutáng forma emberecske. Ez már a nehéz, a szívet sebhető hallás, itt a bis videor mori.

„Gestat Timon ipse ligo nem,
Calcitrat asella leonem.“

Hanem most mind elnyelem én az ilyeneket. Nincs egy tökéletes lélek formáltatására hathatósabb, mintha ezzel egybeölelkezik a philosophia; az a philosophia, mely az angyali és emberi között való lelket ad mibelénk. Sokrates, Plato, Cicero, Seneca, Plutarchos és még akiket ti a régi és újak között jól esmertek, legyenek az én mindennapi időtöltő legigazabb szívű barátaim, akikkel fel kívánom az

én rövid életemnek napjait osztani. Csendes békeség lakjon énvelem, távol minden világi lármától; a kevéssel való megelégedés mondassa én velem azt, mikor a világot sokratesi szemekkel fogom körülnézni: Quam paucis ego! Az én szívem, az én életem módja, az én tudományom adjon nekem kevés, de jó barátokat önként; aki rossz szívé, távol járjon az, távol én ölem; aki engem szívemért fog barátjának fogadni, éljen az vígan valódi érdemeivel a csendes boldogság anyai ölen s szent árnyék lebegjen tisztelt hamrai felett!

Ti világesudálta nagy lelkek! Ha én a ti nyomdokaitokon mehetek, ha én a ti gondolkozásokat szűk elmémmel megfoghatom, azt a boldogságot, mely arany idővé fogja tenni az én életemet, óh csak tinéktek fogom köszönni! A ti szelid komorságu ábrázatotok között nyájaskodni fognak az én mosolygó barátim, az ártatlan mulatság rózsáival koszorúzott Muzsák, kiknek 11 esztendő koromtól fogva eddig az ideig 10 esztendeimet feláldoztam. Köztetek fogom ölelni az égnek azt a kedves adományát, a poesist, mely eddig az ideig, ha vigadtam: édesen rezgő lantjával akkompanyirozott öröm nőtainak, ha szomorú voltam, megnyitotta ámbroziás kebelét, abba öntöttem ki panaszaimat, abba csorgattam könyeimet, melyeket vigasztaló lamentók között csókolt fel orcáimról s én egy más életbe képzeltem magamat. Ezért égettem én meg legkedvesebb gyümölcsöt az én poétai óráimnak, melyek a halálos róguson is sohajtva láttattak atyjok keménységén panaszolkodni. Ti édes rajzati az én elmémnek, ti hamuba ment productum az én magános szorgalmomnak, midőn minekelőtte napfényt láttatok volna, a születés méhéből kiragadva égtetek meg, s mások nevető ábrázatban gyujtogatták félig megégett tetemeitekkel pipájokat: óh én akkor ti bennetek néztem az én hamuba menendő szerencsém az ő fatális rógusán, melynek lángjainál sokan az ő hidegtől, mitől, elkényszeredett szerencséjüket örömmel élengették fel.

Igy állok itt most meg utoljára közöttetek, és körülnevezvén magamat s állapotomat: mindeneket rendre megszólítok, valakiket énhozzám valamely egyesség kötött, kötelezvén arra, hogy a szokásba vett, de nagyrészt csak szertartásból csinált búcsúást hozzájuk megtegyem.

Vegyék ezt a közönségest úgy, mint a közszokásnak áldozatját; magánosan nyiltabb szívvel járulok hozzájuk s kit-kit érdemlett tiszteletével fogok illetni; vegyék azt úgy, mint a szívnek s indulatnak áldozatját! Elsőben is, Uraim! tihozzátok szólok, tihozzátok, akiket a világi nexusok az én igazgatóimmá tettek vala. Ha szerettek engemet, örvendtessetek meg annak kimutatásával; ha nem szerettek, óh legalább ne gyűlöljete. Ha nem vétettem ellenetek, ne vonjátok meg kegyességeteket; ha nem készakarva vétettem, engedjete meg; ha szántszándékkal bántottalak meg, engesztelődést kérek igaz megkövetésemmel. Ha mi kedvest tettetek velem, higgyéte el, hogy érzékeny ez a szív, igen nagyon érzékeny; ha mi kedvetlent ejtettetek rajtam: a nexusok nexusának, nem a ti kárt tenni kívánó indulatotoknak tulajdonítom. Jó szíveteket igaz kölesönös szeretettel viszontagolni, érdemeiteket valódi tisztelettel hirdetni fogom, még akkor is, midőn én nem itt leszek, ahol vagyok, nem az leszek, aki vagyok, nem így leszek, amint vagyok; akkor is kinek-kinek

az ő szívbéli vagy külső érdemi characterihez képest híve s tisztelője fogok lenni. Isten hozzátok!

Nemes Tanulók! kikben épül a tudományoknak és a hazának reménye, bimbózik öröme, sugározik jövődicsőségének vidító hajnala! Jól esmértek engemet, magam hordozását, tudományom egész voltát; ti legközelebből néztetek engemet minden fordulásaimban, titeket hívlak tanúknak akkor, mikor már tanúra nincs szükség; de a szívek tribunáljánál, a gondolatbírák előtt, hol a hír a kinzó vagy szabadító poroszló, a morál a törvény, a nyelv a békókat vagy nyakakat elvágó éles szablya, ezen törvényszék előtt hívlak én tanúknak benneteket arra, hogy én voltam-e valaha rossz lelki esméretű iskolai gazember, voltam-e, ha sokat immel-ámmal tanultam is, amit itt kellett volna tanulnom, korhel, idővesztegető here? Ti tegyetek erről bizonyosságot a ti szíveitekben és mások előtt, ti akiknek én sem ártani, sem használni nem tudok. A ti mostani fáradozástokat boldogítsa a jölvő istenség, adjon tinéktek nagy lelket, hogy magatoknak nagyobb tökéletességre, édes hazánknak s boldogtalan nemzetünknek nagyobb dicsőségére, embertársatoknak több-több segítségére lehessetek. En is erre törekedtem, kedves idejembeli Társaim! Erre is fogok utolsó lehelésemig törekedni. Ah, szeressetek érte engemet. — Isten hozzátok!

Csokonai kollégiumi pöre.¹

Az emberi lélek működésének külső nyilvánulásai azok a cselekedetek, melyeket az ember végrehajt. A cselekvések indító okait közvetlenül nem szemléljük, csak az eredményt látjuk. Az indító okok kutatása nehéz feladat már csak ezért is, de még nehezebbé teszi az a körülmény, hogy a cselekedetek megítélésénél egyéni érzelmeink, gondolataink, gyakran pedig előítéleteink is nagy sullyal esnek a latba. Nem esoda tehát, ha ugyanazt a cselekedetet különböző személyek az ő subjektív meggyőződéseik alapján különbözőképen ítélik meg. A bennünket környező világ hatása alól sem tudjuk magunkat kivonni s az emberi jellem ezer meg ezer hatás folytán oly szövevényes módon alakul, hogy a cselekedetek gyakran rejtélyként állanak előttünk. Éppen ezért, ha itéletünkben igazságtalanok lenni nem akarunk, az egyéni jellemet s a ráható okokat alaposan kell ismerni. Jól mondta Csokonai, hogy az ilyen itéletknél „a Hír a kinzó vagy szabadító poroszló, a morál, törvény, a nyelv, nyakakat elvágó éles szablya.”²

Vannak hibák, vétkek melyek nem menthetők, de kellő világításba helyezve megtaláljuk a rejtély nyitját. A lelki rugókat pedig már csak azért is jó keresni, mert így egyrészt semmi szükség nincs a hibának mindenáron való leleplezésre, másrészt az egyéni jellem tovább fejlődésének kulcsát csakis így találjuk meg.

Ilyen természetű nehéz lélektani feladat megoldását tűztem ki feladatul most Vajjon nem a legellentétebb külső nyilvánulásai vannak-e Csokonai kollégiumi életének? Hibát követett el egy

¹ A Csokonai kollégiumi pörére vonatkozó egész anyagot a Csokonai kör 1905. évi evkönyvében fogom közé tenni.

² Csokonai bucsubeszédében. (Kézirat a főiskolai könyvtárban.)

ifju, kinek saját szavai szerint „a tudomány volt legkedvesebb vagyona,” s aki „a tudományokat nem azért szerette, hogy mondták, nem azért kedvelte, hogy a pallér pálcá ügylet reá a háta megett, nem is azt szerette, a melyik könnyebb volt, közelebb volt, hanem a mit leginkább látott alkalmasnak lelke kicsinosítására és fellobbantására annak a tűznek, melynek 2—3 kised szikrácskája ifjui esztendeinek hamuja alatt gyenge fénnel pislogott.”¹

Csokonai, kit professorai kedveltek, sőt néha, a kollegiumban szokatlan módon kiváltságos bánásmódban részesítettek, az események szerencsétlen alakulása folytán olyan súlyos válságba került, hogy a kollégium ítélő birái, az ő saját tanuló társai a legsúlyosabb büntetéssel sújtották.

Próbáljuk ezt az eseményt nem a külső jelek alapján, hanem úgy megítélni, hogy pillantsunk be mélyebben azon kor szellemébe. Így nem leszünk igazságtalanok sem Csokonaival, sem pedig a kollégiummal szemben, mely Csokonai egyik jeles életrajz írójának szavai szerint „szigorúságával, jeles tanítói s gazdag könyvkincsével alapját vetette meg annak, a mi lett.”²

Csokonainak minden életrajz írója említi s mindenik sokat beszél erről az esetről, mert mindenik nagy jelentőségű fordulópontnak tartja a költő életében. Majdnem mindegyik életrajzíró ugyanazon eredményre jut: Csokonai hibás, de mások még hibásabbak. Az életrajzírók többnyire elfogultak azzal szemben, akiről életrajzot írnak, tárgyilagosságok megszűnik, mihelyst árnyfoltot vesznek észre hősi életében. Nem a ható ok alapos kikutatását tartják fő feladatnak, hanem „a kérdés tisztázását,” mert a kiváló férfiúnak gyarlósággal birni nem szabad.

Ne járjunk így el. Hiszen maga Csokonai sokkal tárgyilagosabban ítélte meg az esetet még abban a pillanatban is, a mikor egész jövőjét tönkretéve látta. A kollégiumi ifjusághoz intézett bucsubeszédében mondotta: „Néha hibáztam, megvallom, de aki nem hibázik, angyal az, a ki hibáját meg nem esmeri, gazember az!”³

Csokonainak emez őszinte kijelentését vegyük kiindulási pontul, s ne kövessük életrajzíróit abban, hogy mindenkit okoljunk: a kollégiumot, annak intézményeit, s a professorokat, csak azért hogy Csokonai ifjúkori ballépéseit igazoljuk. Hiszen a hiba mindig hiba marad, mint ezt Csokonai maga is beismerte, legelfogultabb életrajzírója és kortársa, Dombi Márton is azt mondja, hogy „Csokonait kimenteni egészen nem lehet,” mindössze azt rója fel hogy a kollégium nevelési rendszere „a könnyen törő vesszőt erőszakkal törte szét.”⁴

Annál inkább csodálkozhatunk, hogy még a higgadt ítéleteiről ismeretes irodalomtörténetírónk, Toldi Ferenc is azt mondja Csokonai preceptoráról, hogy „a felsőségtől (Csokonai, mint preceptor) oly nemű függésben állt, mi nem igen alkalmas őszinte, egyenes, szabad, határozott jellem fejlődésének kedvezni, de alkalmas azt vagy kushadóvá, alázatossá, sőt alattomosná töpöriteni, vagy elmakaesítani s a szabadlelkűségnek, féktelenségnek elfajulását nem annyira engedni, mint előmozdítani.”⁵

Óvakodjunk így ítélni meg a Csokonai esetét, a költő Csokonai ilyen mentségekre úgy sem szorult rá. A preceptor Csokonai tetteit az ő jellemének fejlődéséből, s a kor szelleme alapján ítélhetjük meg biztosan és elfogulatlanul.

Próbáljuk meg ezen az alapon vizsgálni Csokonai esetét!

Kazinczy kinek Csokonaira nagy hatása volt, a „lugurbis tonusu” Debrecenről azt mondta, hogy „Debrecenben egy bizonyos nevetséges fastus, türhetlenség, s magával eltelés lelke lebeg, a debreceniség a debrecenieknék indelebilis karakterök és hogy ez olykor is kiüti rajtok magát, mikor észre nem veszik.”¹

Annyival inkább csodálkozik a debrecinismuson mert a külföldet látogató ifjak révén a művelt nyugattal folytonos érintkezésben volt a kollégium. Nem tudja megérteni Kazinczy, hogy ennek dacára a haza jött ifjak meggyőződéssel hirdetik az „extra Hungariám non est vita” elvét.

Mikor Arkádiért megleckéztették, arra is azt mondta, hogy az Debrecen klimájától jön, Debrecenből ilyen dolgok kitelnek.² Nem felejt el azt az öreg debreceni urat, ki bár soha rézmetszet készítését nem látta, jobban akart érteni hozzá, mint Kazinczy aki sok rézmetszetet készített. Egy másik Kloßtockot, Bürgert lenézi, utóbbit izetlennek nevezvén, a ki semmit sem ér. Goethe meg szerinte hibásan ítél. „Barátaim ne nehezteljete, de ki ilyet hall, azt véli, hogy Debrecen az Abdera lakosaiból metempsycizált lakosokból áll.”³

A debreceni kollégium és Debrecen város polgárságának konzervatív szellemét, melyben a XVIII. század politikai küzdelmeiben nagy nemzet fentartó erő rejlett, nem is érthette Kazinczy, ki a felvilágosodás irodalmának szellemétől áthatva hagyományos ítéletet vakon el nem fogad, hanem a józan ész ítélőszéke elé állítva, megkritizálja azt. Bessenyei és társai aufkláristáknak nevezték magokat, ilyen szellem töltötte el Kazinczyt is.

Csokonai, ha nem ismeri is a felvilágosodás irodalmát a maga egészében, a felvilágosodás eszméi iránt való homályos sejtelem már deák korában él lelkében. Általános európai műveltségre akart szert tenni s mivel ezt a kollégium konzervatív szelleme miatt nem nyújtotta, vasszorgalommal meg tanulta az olasz nyelvet, s a munkafelosztás elvét követve többi társai más-más nyelvet tanultak meg és az olvasott műveket egymással megismertették. Képzeljük el, milyen véleménye lehetett Csokonainak arról a tudományról, melyet az aufkláristák gunnyal ostromoztak, s arról a szellemről, mely az eddig tenálló rend megdöntésére törvén, semmitéle tekintélyt nem ismert. A debreceni kollégium puritán szelleme s konzervatív tudományossága Csokonainak sehogy sem tetszett. Nem is hitte, hogy a mikor Európa nyugati részén trónok inognak, s némelyik közöttük össze is dől, csak Magyarország sorsában ne legyen változás. Csokonai tanuja volt II József tragikus bukásának, s annak a nagy felbuzdulásnak is, mely a magyar nemzetiség, a magyar alkotmány s a nemzeti nyelv védelmére felemelte tiltakozó szavát még a halállal vivódó fejedelem ágya körül is.

¹ U. o.

² Toldy F. Csokonai Minden munkái. XXI. l.

³ Csokonai bucsubeszédében.

⁴ Dombi Márton: Csokonai Mihály élete. Pest 1817. 16. l.

⁵ Toldy F. Csokonai munkái XXI. l.

¹ Kazinczy levele Fazekashoz. Kazinczy összes művei III. oszt. IV. k. 356. l.

² Kazinczy levelei IV. k. 361. l.

³ U. o. 356. l.

Csokonai 1773-ben ismerkedett meg Kazinczyval, ki Csokonai költői tehetségét felfedezvén buzdította őt, s kérte, hogy verseiből, melyek „kedvesen folynak, s az ideák nemesek és nem földszint csuszok” közöljön vele többet, s engedje meg, hogy ő vezesse a világ elibe, Heliconi virágaiban szándékozik azt kiadni. Mennyire emelhetette ez a 19 éves ifju önérzetét, ki Kazinczyt személyesen is felkereste. Nemsokára Horvát Adámmal, a Hunnias írójával is levelezésbe hozta őt Kazinczy. Majd mint preceptor a város művelt köreinek a figyelmét vonta magára költői tehetségével. Hunyadi Ferencz püspök, gróf Károlyi József szatmári főispán, s a külföldről hazajött Budai Ezsaiás ünneplése népszerűvé tették. A Magyar Hirmondó c. tekintélyes lap pedig így mutatta be Csokonait olvasóinak: „Ő neki felséges esze van, a mely egyszersmind szép, kies és magához vonó annyival inkább, hogy azt a legszebb görög, deák, olasz stb. remekék szépítették, a sok gyakorlás elevenítette, a legjobb gusztusu magyar literátorokkal való szoros barátság tökéletesítették.”¹

Csokonai szelleme tehát kiemelkedett az iskolai élet szűk köréből. Száraz költői gyakorlatok helyett, melyeket az iskolában készíteni szoktak, országos eseményeket énekelt meg és pedig nagy erővel megnyilatkozó satirikus hangon. Mennyei diaetájában a pragmatika sanctiót, a király választását a Karok és a Rendek veszekedését gonyolja. A francia köztársaságot gonyoló Béka-egérharcában (mely későbbi atdolgozásban maradt ránk) hazai viszonyainkat is csipkedi, mikor pl. a halak a felett vitatkoznak, hogy halnyelvüket megtartsák-e, s végre is abban állapodnak meg, hogy „anyai nyelvünket vegyük be a hazába,” mire a kik eddig vonakodtak is „rámenének, hogy már végbuesut vennének az idegen halnyelvtől.”² Szól „sok elnémetesedett magyar nemes urfiról.” és szembe állítja a „nem bálban nevedeget hősökkel.”³

Csokonai még deák, ott lakik a kollégiumban, mikor ezeket írja, de szelleme érzi, hogy nem neki való léghör van ott, a hol a szellemet az iskolai élet kolostori szigorúságu jellege megkötozi. Egyik epistolájában irigyli Horvát Adámot, kinek lelke szabadon repülhet: „Bujkál a tágas mindenben egy világról másokra, A föld neki csak egy porszem, a nap tüze egy szikra, Onnan feljül letekintvén e világot megveti, A port s az abban kevélyen mászó férget neveti.”⁴ Valóban, ha ezeket tekintetbe vesszük, nem lehet feltételezni Csokonairól, kit minden cselekedetében jellemzett az őszinteség, hogy képmutatólag magasztalja a kollégiumi konzervatív szellemet. Kazinczyval együtt csak gonyolni tudta azt.

Kortársa Domby Márton mondja Csokonairól, hogy az ő lelkében legtermékenyebb esira volt az ő szabadság szeretete, mely először ideákban élt csak az ő lelkében, de csakhamar átment egész magaviseletébe és minden cselekedetébe s lett az ő lelkének „legeredetibb karaktere.”⁵ S ez az ifju a kollégiumba került, hol az egyéni akarat az ő szabadság szeretetével ellentétes szigorú formák közé volt szorítva.

¹ Toldy F. i. m. XX. l.

² U. o. 529. l.

³ U. o. 535. l.

⁴ U. o. 721. l.

⁵ Domby i. m. 7. l.

A Csokonai korabeli deák életet már ezen lap folyó évi 5-ik számában vázoltam, éppen azért ezerral ki nem terjeszkedem.

Nincs olyan iskolai rend, melyet a könnyebb véri ifjuság kijátszani ne akarna. Kiderült Csokonai pöre folyamán, hogy mások is megsértették a törvényt. Azonban kisebb hibákat rendszeresen elnéztek, ha azonban valakire súlyosabb vád nehezedett, az iskolai törvényszék előtt özőnével zudultak rá a vádak. Hiába mondotta Csokonai, hogy saját birái is vétének a rend ellen.

Az iskolai rend ellen elkövetett legkisebb vétség is a sedes scholastica elé került, mely a rektor professor elnöklete alatt az ifjuság officialisaiból és az esküdt deákokból állott. Ez szabta ki a büntetések különböző nemeit: az intést, dorgálást, hátrább tételt, pénzbüntetést, vagy valamely beneficiumtól való megfosztást, a carcert, az iskolából való kitiltást, utóbbiit rendszeren a professorok feltörvényszéke az egyházi és városi előljárók bevonásával tárgyalta.

Es Csokonainak ebben a kolostori szigorral nevelő iskolában kellett nevedkedni, holott őt tanulmányai s irodalmi összeköttetései egészen más léghörbe vonzották. Az a más léghör pedig éppen nem ösztönözte őt arra, hogy a kollégiumi rendet tisztelje. Sőt minél nagyobb sullyal nehezedett rá az iskolai rend, annál több okot látott annak nemesak bírálására, hanem kigunyolására és kijátszására is. Egyik másik preceptora vagy professora meg az ifju költőt kivételes bánásmódban és apró kitüntetésekben is részesítette. Mikor a 12 éves ifju a klasszisokra felvigyázó professor előtt verseket olvasott fel, a professor elragadtatva kapta ki kezéből a verseket, és szaladt professor társaihoz, hogy megmutassa, amit talált.¹ Ugyancsak 12 éves korában a poesis preceptora Kovács József kénytelen volt neki megengedni, hogy csak akkor irjon verseket, amikor akar, s nem a mikor ő mint preceptora kívánja. Azt is elnézi neki, hogy egy órával később jöjjön az iskolába, hogy magát kialudhassa.²

Mindezek együtt véve világossá teszik Csokonai jellemét. Romlatlan, őszinte lélek, kinek egyetlen szerencsétlensége, hogy a külső hatások idegenné tették őt a kollégiumban, úgy hogy Csokonai még akkor sem ébred hibájának tudatára, mikor esküdt társai ítéletükben is kimondják rá, hogy hibázott.

Az elmondottak alapján könnyen megértjük Csokonai pörét.

Csokonait, mint hetedéves deákot 1794 elején az a megtiszteltetés érte, hogy Szilágyi Gábor professor, az alsóbb klasszisok inspectora ebédre hívta magához. A nagy megtiszteltetés felett való álmélkodásból alig tért magához, már másik meglepetés érte, ugyanis az 1794 márc. 24-én Hunyadi Ferencz püspök és több predikátor jelenlétében tartott professori gyűlésen a hivatalától visszalépett poéták preceptora, Karika János helyébe, Csokonait jelölték ki preceptornak, Karika Jánost pedig, ki erejét nem ismerve, könnyelműen vállalkozott e hivatalra, megdorgálták.³

Csokonai tehát váratlanul éppen abba a hivatalba jutott, melynek töviseit ismerte. Egyik költeményében írta ezen időtájban: „Ha a legkeményebb

¹ Domby i. m. 5. l.

² U. o. 7. l.

³ Tanárkari gyűlések j. k. 1794 márc. 24.

büntetés helyébe Azt tette volt hajdan Horác egy versébe, Legnagyobb büntetést a kik érdemlenek, Jólakásul egy pár fokhagymát egyenek, Talán engemet sem ítélnék hazudni, Ha minden lélektört, ebbe fognak tudni, Hogy a kit a reá felbusult istenek Egyszer praeceptor névvel büntetettek, Talált egy sokszeres büntetés sorára, Holtig vétkezhetik annak rovására.¹ Szerinte XIV. Lajos is lázadó alattvalóit nem halállal büntetné, hanem holtig való preceptor-ságra kárhoztatná.¹

Csokonai tehát preceptor lett. Figyelembe véve azt az eszmekört, melyből Csokonai szellemi táplálékát vette, s visszagondolva arra a tényre, hogy Csokonai akkor lett preceptorra, mikor a szabadság és egyenlőség eszméi a levegőben voltak: nem lep meg bennünket, hogy Csokonai a vele majdnem egyidejű ifjakat inkább barátainak, mint tanítványainak tartotta kikkel együtt sétált, mulatott, sőt együtt pipázott és ivott is. Egy ízben pedig a borról lemondván, versekkel bucsuztatta el és temette el Bacchust tanítványai jelenlétében. Jól jegyzi meg említett kortársa Dombi hogy „éppen a tanítványaival való barátságoskodás méze volt az, a miből készült az ő számára a méreg, hogy ötlet megölje.”²

Az ifjuság előtt igen népszerű volt. Bámulták tanuló társai az ő „actori tehetségét” mivel a cselekvő személyeknek minden indulatát és érzelmét híven tudta visszaadni. Mikor declamált nyilvánosan, az egész iskola füllé vált, s egy examenben egyik tekintélyes patrónus azt mondta a Csokonai actiójáról, hogy „már a theárumban is sok volna.”³ Majd mint preceptor a poétai historiát magyarázván, a cselekvő személyek beszédeit és indulatait úgy utánozta, hogy „maga Jupiter ha a maga méltóságát, Mars a maga tüzet Csokonai által követni látták volna, magokat még szégyenlették volna.” tanítványai pedig mint valami theátrumba törték magokat az ő iskolájába.⁴ Megbecsülhetetlennek tartották társaságban is, mert olyan elevenné tette a társaságot, hogy szükségesebb volt ő a mulatságban, mint a bor és muzsika.⁵

(Folyt. köv.)

Dr. Barcsa János.

Knox János.

Irta: *Mac-Crie Tamás.* Fordította: *ifj. Révész Imre.*⁶

Knox János, a híres skót reformátor született 1505-ben, Haddington városának, a skóciai Ost-Lothian grófság székhelyének közelében. Atyja bár nem főrangú, de ősi tisztességes családból származott, s fiát klasszikus nevelésben részesíthette. Miután a fiatal Knox az oktatás elemeit a haddingtoni latin iskolában elsajátította, 1521-ben a *glasgowi* egyetemre küld-

¹ Csokonai munkái 711. l.

² Dombi i. m. 18. l.

³ U. o. 6. l.

⁴ U. o. 13. l.

⁵ U. o. 11. l.

⁶ Révész Imrénének a neve olyan nagy, hogy még halála után is jelzőt kell adni annak, aki e nevet viseli. Így az ő unokájának, akinek ez az első nyilvános próba tétele. Örömmünkre szolgál, hogy a mi lapunkban mutathatjuk be azt a közönségnek, mely a mi részünkről a nagy névnek megfelelő várakozással fordul a szépművészet ifju felé. Szerk.

ték, ahol a tudós Mair vagy Major János előadásait hallgatta, a híres diákkal. Buchanan Györggyel egy időben. Ifjukoráról, s azon lelki átalakulásáról, mely a protestáns hitre térését megelőzte, csak keveset tudunk. 1830-ban a papi rendbe lépett, s úgy látszik, egyideig összeköttetésben állt szülőhelyének egyik kolostorával is. De nemsoká, épp úgy, mint tanuló társa, Buchanan, ráunt a scholastikus theologia szörszálhasgatásaira, s miközben a bibliának meg Hieronymus és Augustinus iratainak tanulmányozásába mélyedt szelleme lassanként mind jobban-jobban meg nyílt, hogy befogadja magába az üdvről szóló tanokat, melyeknek a visszhangja Németországból egész hazáig elverődött, s melyeket ifju nemes földije, *Hamilton Patrik*, nem sokkal azelőtt a vérevel pecsétel meg. *St.-Andrews*-ben tartott előadásai alkalmával árulta el el első ízében a reformátor, hogy érzése, s gondolkodásmódja megváltozott. Hitehagyása arra bírta egyházi felsőségét, hogy eretneknek nyilvánítása, s elmozdítsa papi állásától, s már az orgyiloktól is csak az mentette meg, hogy még idejekorán elmenekült a gyilkosok elől, kiket a bosszus *Beaton* kardinalis bérelt föl ellene. Egy időre *Langniddrie*-ben talált menedéket, még pedig a *Douglas* családnál hol mint nevelőt alkalmazták. Nem sokkal ezután *Knoxot Wishart Györgynek*, a reformáció egy másik martirjának társaságában leljük, kezében a „nagy kard”-dal, mely mindig ott volt *Wishart* kíséreténél, mióta egyszer *Dundan*-ban gyilkos merénylők akarták eltenni láb alól. A tisztességes martir, azon az éjszakán, melyen a kardinalis parancsára bebörtönözték, meghagyta, hogy vegyék el a kardot tüzeslelkű kíséretjétől, s midőn *Knox* meg kérte, őt engedné meg hogy követhesse, így felelt a jólelkű férfi: „Nem, nem, te csak térj vissza gyermekeidhez (tanítványaidhoz), s áldjon meg a jó Isten; áldozatnak egy magam is elég vagyok!”

Ama férfi borzalmas vértanúsága, kit ő lelki atyjaként tisztelt, s szeretetreméltó jelleme miatt úgy szeretett, mint a saját testvérét, bizonyára mély nyomokat hagyott a reformátor izzó lelkében. De azért mégsem lephet meg bennünket, ha megtudjuk, hogy ő — mivel saját éltét ellenei vérszomja folytán szünetlenül veszélyben tudta — *Beaton* bibornok megöletése után elmenekült a *St.-Andrews* erődbe melyet a biboros gyilkosai a pápás klérus üldözései előtt biztosságot nyújtó menhelynek tartottak. Mig aztán ő ez erősségben tartózkodott, egy oly esemény jött közbe, mely igen fontos fordulópontot képez élté történetében. *Knox* fellépése a hitújítás érdekében mindaddig egészen magánszínezetű volt, mert hiszen nindössze csak annyiból állt, hogy tanítványai s néhány szomszédja előtt bibliát magyarázott. Nyilvános predikátorságra sohasem vágyódott, s úgy hitte, papi állása még nem jogositja fel arra hogy ez evangéliumi tisztség terheit vállalja vehesse, mig erre valamelyik gyülekezet szabályszerűen meg nem hívja. Most aztán ezt a meghívást oly módon kapta meg, ahogyan legkevésbé sem várta. Azon protestánsok között kik a *St.-Andrews* erődben találtak menedékhelyet, ott volt *Lindsay David* a klérus költője s szatirikusa, aztán *Balmaves Henrik* egyike ama zordon báróknak, kik a reformációt Skóciában tollal és karddal egyként támogatták, végül *Rough János* híres reformált predikátor. E férfiak *Knox* kate magyarázó eljárásában egyszeribe fölismerék a csiráit annak az erélynek, annak a népies zamatú ékes-

szólási képességének, melyben igen fényes jövő rejtett számára. Ezért tehát egyre unszolták, vállaljon lelkészi állást. De ő, mert saját erejében nem nagyon bizott, s mert igen fenkölt nézeteket táplált ezen állás fontosságáról, kérésüket jó ideig szilárdan visszautasította. Végül ezek, kölesönös megegyezés után s anélkül, hogy szándékukat tudatták volna vele, elhatározták, hogy ostrom alá veszik. *Rough* a megbeszélte napon a lelkészválasztásról tartott egyházi beszédet, amelyben azt bizonygatta, hogy minden gyülekezetnek — ha még olyan kicsiny is — megvan az a joga, hogy saját papját maga választhassa meg — s beszéd közben egyszerre csak Knox felé fordult s így szólott hozzá: „Atyámfia, ne vedd rossz néven, ha most elédbe adom megbízatásomat, mely így hangzik: Az Atya Ur Istennek, s fiának, a Jézus Krisztusnak nevében, valamint mindazokéban, kik téged a jelen percben az én számmal meghívnak, ezennel meghagyom neked, hogy ne szegülj ellene többé a hívó szónak, hanem vállald el a nyilvános predikátorságot, ha igazán szívetléllel munkálsz Isten dicsőségén, Krisztus országának gyarapodásán, atyádfiainak épülésén, s azon hogy megvigasztalj engem, ki — mint jól tudhatod — hivatalom terhei alatt már szinte összeroskadok, s hogy ha igazán, lelkeidből azon vagy, hogy elkerüld az Ur neheztelesének súlyát, s ha arra vágyódsz, hogy az Ő kegyelme megsokasodjék te fölötted!” Azután a gyülekezet felé fordult, s ily kérdést intézett hozzá: „Ugy-e ez volt megbízástokban? ugyebár helyeslítek e meghívást?” „Ugy van, ez volt, helyeseljük!” zúgott rá a felelet. — Knox, kire e jelenet mély hatást gyakorolt, megkísérelte, hogy beszédet tartson a hallgatókhoz, de érzelmei erőt vettek rajta, könyekre fakadt, s kirohan a templomból. Azután, bár nem minden félelem és remegés nélkül, felvállalta azt a hivatalt, melyet ily ünnepelesen, s ily váratlanul ruháztak rá. A kijelölt napon megjelent a szószéken, Dániel próféciájából vévén fel első textusát; „*És sokat szól a felséges Isten ellen, és a Magasságos szenteit megrontja, és azt véli, hogy megváltoztathatja az időket és a törvényt.* (Dániel 7. 25.) Oly téma volt ez, mely egyszerre tüntette föl azt, hogy mily világításban áll a pápaság az ő szeme előtt, meg azt, hogy mily bizakodással látja előre ennek a bukását.

(Folyt. köv.)

A debreceni református Kollégium adattára

azaz

a Kollégium története adattári alakban.

(Folytatás.)

Szentmiklósi Sámuel (1760. febr. 9-től 1761. febr. 7-ig) gondnok naplója még művesebb címképpel bír, megvan a korona — a diadal jelvénye — fenn itt is, mint előbb kereszt nélkül; nyílt virágok; új mozzanat két fekvő oroszlán, mellette mindeniknek egy-egy ügyeletes szolgtanuló, egyiknek balkezében lámpa, másiknak jobbkezében csengettyű, hajdonfővel, kékszin bekecs; hátán szürke szűr. A kép közepén két pálma fa, papírlapon, mely kétfelé nyílt ajtót képez, kinyitáskor belső lapján két cherub, sugáros fővel, egyike égő fáklyával, másika jogarral;

a szokásos címfelirat: ki a kurátor, kik a tanárok és iskolai deák tisztviselők. Az üresen maradt képlap hátulsó oldalára történeti feljegyzés, hogy az öcs, (Szentmiklósi Sándor), a hajdu városok rendes tisztiorvosa, *első a protestánsok közül*, a ki a bécsi egyetemen orvos doctori rangot és címet nyert „Summa cum laude” Mária Terézia uralkodása alatt.

Rendszeres pénztárnoki számadás közöltetik a készpénzről, hagyományokról nap szerint, úgy szente a kiadásokról, igazolásokkal p. o. 1760. ápril. 18. Hatvani István tanár a ki az orvosi rendeletet írta Diószegi Sámuel beteg szolgtanulóért gyógyszerért 48 dénart stb. utalt ki. E tétel is igazolja, hogy Hatvani tanár mint a tanulók orvosa is szolgált (lásd fent 54. l.); ez ifju részére többször jött orvosság, de már május 1. meghalt s koporsója ára 1 frt 36 kr. utaltatik ki; sőt két hetenként ápolójának a fáradsági díj is (2 frt 40 kr.) Ezek igazolják, hogy a szolgtanulók betegsége, és gondozása a tanárok részéről különös figyelemben részesült. Ez idejü már a fentebb említett verssor pótlással így iratik itt-ott:

„Haec est ista cohors tangit pauperrima quam
Sors Et de protrito pulvure tollit honos.”

Ma visszaadható így:

„Ez az a csapat, melynek sorsa a legszomorúbb,
Mégis a föld porából tisztos állásokra jut.”

A Kenessei beneficium 49 magy. frt. 20 d. volt; a kiadások, lábbeli, nadrág, posztó ruha, fehérnemű, kinek mily értékben adatott, névszerint elősorolva van. A számadást Varjas tanár hitelesíti, 1761 febr. 7. A teljes és rovatos névsor, zárja a naplót tanítók és tanulók nevével, itt „Metaphisicusok” (számra 7-en), Takács Adám tanító vezetése alatt előzik meg az oratorok osztályát, ez utóbbiak novitius és veteranus osztályra különülvök, de egy tanító alatt, e 8 tanosztálybeliek száma 468 volt, kik közül év végén maradt 307, a többi (161) megjegyzésekkel kísérve p. o. a metaphisikusok diákká öltöztek be, más praecceptorra, könyvkötővé lett, legtöbb visszament hazájába, volt ki tisztességtelenül eltávozott, egy meghalt stb.

A kurátorok könyvének (évi naplók) III. kötetét Pap István gondnok (1762—1763. febr. 9-től egy évig) nyitja meg diszes színezett címlappal. Könyvek bőven osztatnak, nevezetesen Cornelius a heidelbergi Káté, kis Cellarius és Rudimenta példányok. A névsor alatti feljegyzések közt van: Fülöp István lacházai fi, miként fulladt a tócsó tavába. Nyilvántartva 1764 től fogva a szolgtanulók kirendelése a nyári supplicatióba, 13 spártába 26 szolgtanuló, e ak egy grammata, a többi mind felsőbb osztálybeli. Sokkal számosabb az 1764. okt. 6. a szőlőhegyekre must hozásra kibocsátott szolgtanulók 37 szőlőhegyvidékre, betűrendben: Aszaló, végső Zilah. Legtöbb kibocsátás az érmellékre Margita, Kóly, Diószeg, Szentimre, a távolabbiakra Szikszó, Somlyó, Tasnád, történt.

Az 1765/6. évben *Fazekas György* gondnok névsorában elől és külön soroltatnak fel a köztanítók, akkor 8 volt, a felső osztály a metaphisikusoké, tanítója Csernák László contrascriba, a 8-ik vagy alsó osztály neve: Alphabetisták. (1770-ben „elementariusok”). A szolgtanulók száma igen magas volt 517.

Szentmiklósi Sándor gondnok (1770/71-ben) naplójának ékes címlapján, irótollakkal, nyitott színes virágokkal, koszorúval díszítve, lerajzolva szemléltető két *excitator* (szolgatársaik munkáinak ellenőrzésével megbízott) alakja, egyik lámpással, másik eszengettyűvel kezében, vállán feküdvé a keze által tartott széles vonalzó alaku táblácska, a szolgálatokra kirendelték neveivel ellátva; magyar eszimbában, kerek sapkával, ujjas szűrőle felső öltönyben. A pénztári kimutatásban kegyelettel örökítve meg egy régi debreceni mivelt minta polgár Szilágyi Mihály e város nagytekintélyű senatora 34 éven át a református collegiumnak és egyháznak 31 éven át hűséges kurátora, a ki 1769. ápril. hóban élete küszöbén a tanuló és árva szolgák iránt kegyes szeretetét bizonyította meg, végrendeletileg kétszáz magyar forintot hagyott azoknak, hogy a tőke évi kamatjából évenként szükséges könyvek osztassanak ki az árva szegény szolgatanulók közt. Az első évi kamat 12 frt Szentmiklósi alatt lép életbe, s azonnal kiosztják a *tankönyveket* u. m. Heidelbergi kátét, kis Cellariust, latin nyelv rudimentáját, Ostervald történetének compendiumát; akkor egy káté ára 54, egy kis Cellariuszé 21, egy rudimentáé 30, egy Ostervaldé 6 dénár volt. továbbá grammatikákat Langius colloquiumait, fundamentumokat (Religionis), és agendákat. A Szilágyi alapítvány állandó tőke maradt. Szentmiklósi az ő utódjának 292 frt 30 krban számolta át a szolgatanulók pénztári évi maradványát. Szükség esetén a szolgatanulók készpénzt is kaptak 30, 48, 60 dénárjával, egy-egy esetben, a tanárok utalványaira. A kiosztott könyvek között harmoniás könyvek, zsolttárok, Phaedros stb. is szerepelnek 12 frt erejéig.

Szabó Benedek gondnok (1774. február 3 tól 1775. febr. 13 ig.) naplója végén emlékül feljegyztetett a *deákok egyenruhájának változtatása* nevezete sen: ápril hóban, 1774. a süveg és zöld tóga (pileus et toga viridis) változott meg, a süveg helyébe magyaros kalpag, (petasus), a zöld tóga helyébe fekete palástszerű tóga (pallium nigrum) hozatott be; de csakhamar még azon évben a helybeli egyháztanács rendeletére a fekete tóga letétetett és rókatorkos ujjas sötét zöld színű posztó tógával váltott fel. (A Bethlen-Rákóczi korból eredt, azok udvari népénél használt világos zöld szín kedves emlékü vala s a királyi biztos ajánlatára — bizonyos felső nyomás folytán — keletkezett a változtatás, de a tanács, habár sötétebb színben némileg védte az előbbi emlékezetet, nemsokára mégis le kellett mondani a zöld színről) Losonczy István, ki Debrecenben tanult, végül n.-kőrösi tanár „Hármas Kis Tükör“ híres (38 kiadást ért) tankönyvében, az I-ső (1771. évi) kiadásában a tóga színét is kiemeli:

„Debrecen is láthadd főiskolájával,
Hol lakik a Pallas zöldes táborával.“

Motnár Mihály gondnok alatt 1776-ban már látszik a nemzeti szellem megmozdulása, a bécsi kormány németesítése alatt, mert a díszes címtáblán felöltik a két vastag oszlop oldalán Magyarország címere a virágok közt. Vidékről is kél az adomány a szegény tanulók javára, a madoesai ref. lelkész neje 93 rőf szövetet küldött, melyek kiosztattak. Végződik a III. kötet.

A Diarium (Kurátorok könyve) IV. kötet 1776.

jan. 8. kezdődik Balassa László gondnok művészi alkotású címlappal; maga rajzolta író tollal, innen a fehér és fekete uralgó szín benne. Előtte azon szomorú jegyzés van: hogy a collegium (Muzsák lakhelye) 1776. ápril. 18-án a szomszédos öt ház ki-gyuladása miatt a legnagyobb veszélyben forgott, már 7 helyen kezdett égni, de a tanuló ifjuság küzdő ereje által a kezdő tűz minden ponton elfojtatott. így megmenekült. A kiadások közt nagy mennyiségű papiros vásárlás fordul elő. 917 kőnc papir fogyott el; elsőrendű papir kőnc akkor 12 dénár volt. A beteg tanulóknak mindig Hatvani István tanár írja az orvosi rendelvényeket.

A szolgák pénztárának kiadásai közt előfordul 1779. június 4-ikén az, hogy Varjas János tanár utalványára a gondnok fizetett Csokonai József sebésznek 3 m. frt 60 dénárt egy grammatista szolga tanuló (Csatári József, komádi fi) lába gyógykezeléséért. Ez évben a szolgatanulók száma 542 volt; közülök 18-an mentek ki a felsőbb osztályból vidékre praeproptornak; a szolgatanulók száma 1781-ben 552, a következő évben 572; 1785-ben 385; 1786-ban 295; 1787-ben 247; 1789-ben 206; 1790-ben 310; 1791-ben 354 volt.

Szilágyi István gondnok (1786—1787.) képes címlapjának 2-ik oldalára saját kézzel „lugens moerensque azaz bú és gyász érzettel feljegyzé, hogy Varjas János a keleti nyelvek, symbolika és katechetika theologia jeles tanára, a szolgatanulók és alsóosztályok szorgalmas felügyelője (inspector) 1786. jun. 4. reggeli 7 és 8 óra közt meghalt, a debreceni tanárságban 34 évet töltött, élt 65 évet, öt holnapot és két napot. A szolgatanulók felügyelő tanára Varjas után Ormós András tanár lön; ő utalványozta ki a kiadásokat ruhákra, könyvekre stb. a beteg tanulókra Milesz József orvos jellegű tanár ügyelt.

Barcza Pál gondnokot a kurátorátus és tanárkar 1792. márc. 1. állította be, az egyházkerület ekkor vette át a főiskola kormányzását; az eddigi alapítványok a szolgatanulók javára egybe vétettek „Series Capitalium summárum“ cím alatt u. m. 1. 1764-ben Baranyai Miklósé 41 frt 40 kr; (a pénzláb rhénes forintban vezetettik); 2. hat évről fenmaradt évi bevétek tőkésítései; 3. 1771. dec. 25. Hajdu Mihály alapítványa, mely a behajtásnál nagy hiányt szenvedett, s tőkésített meg az eredeti összegre vissza nő, most elérte ezt, értéke 286 frt 57 $\frac{1}{2}$ kr. stb. az összes alapok tőkége 1204 frt 37 $\frac{1}{2}$ krt tett; melynek évi kamatja 118 frt 43 $\frac{1}{2}$ kr. volt. Ide járul a Szilágyi és Kenessei alapok évjáradéka. A kisebb hagyományozók valának Szarka Katalin, Nagy János, Bessenyei Sára (42 frt 30 kr.); Veres István 49 frt 30 kr.; Kőrösi András; Kardos István. Mind a collegium pénztárába folytak. A szolgatanulókra való évi kiadás ment 178 frt 1 krra. A szolgatanulók száma 1793-ban 387 volt, kik közül 1794-re megmaradt 285. A díszes képes címtáblák megszűnnek, az utolsó 1787-ből maradt meg zöld, piros és kék szín vegyületből alakítva.

A IV. kötet 1794. márc. 2-től kezdődik, a szolgatanulók inspectora Zilahi János, már csak pusztán a névsort vezeti; a poeták osztályának köztanítója Csokonai Mihály, ez osztályból csak öt szolga (famulus) van; magának Csokonainak szolgája a t.-kevei eredetű Szegő István, a ki katonává lett. Már e tanévben a latin osztályok (száma 7.) után két elemi iskola osztály van két tanítóval, u. m.

Elementarii majores és minores. Szolgatanulók száma 488 volt, át maradt a következő évre 300; a többiek eltávoztak. Tanárok és köztanítók nevei pontosan feljegyezték, — de már a pénztár, bevétel és kiadás kezelése itt elő nem fordul, a történeti feljegyzések is hiányoznak. A szolgák száma fogy 1805. szept. 11. csak 180. Pusztán nevekkal találkozunk, néhol a vezetés hanyag, a könyvben semmiféle tanári ellenőrzés. Végződik a kötet 1823. nov. 10.

(Folyt. köv.)

Balogh Ferenc
hittanár.

IRODALOM.

Csokonai dalok (zongorára és énekhangra átirta *P. Nagy Zoltán* a költő halálának százados évfordulója alkalmából kiadja a „Csokonai Kör“ Debrecen 1905. Csáthy Ferenc bizománya I. füzet: Ára 3 kor.) A debreceni Csokonai kör a mind nagyobbá váló költő halálának százados évfordulója alkalmából alig nyújthatott volna méltóbb emléktárgyat a közönségnek, mint e füzetet, mely hat dalt tartalmaz zongorára és énekhangra téve *P. Nagy Zoltán* collégiumi tanítóképezdei zenetanár által.* Ezek a dalok, névszerint: 1. A Tihanyi ekhóhoz, 2. Mért ne innánk, 3. Az esküvés. 4. Felfogadtam száz meg százszor, 5. A tartózkodó kérelem, 6. Szerlemdal a Csikóbőrös kulacsához, hajdanában nagyon népszerűek voltak a magyar műveltebb közönség előtt. Enekeltek azokat gitár, zongora kíséret mellett mindenféle, a hol ifjuság, szerelem, mámor indulatba hozták a sziveket. Több közülök feledésbe ment. Nehányat a mi ős kollégiumunk diáksága tartott életben. De az egész ország nagy közönsége alig ismeri ezeket. Pedig érdemesek a megismerésre és érdemesek arra, hogy szélesebb körben elterjedjenek. Erre szolgál az előttünk fekvő füzet, melyet még egy második fog követni szintén hat dalt tartalmazva. Elterjedésüket remélhetőleg elősegíti az a művészi forma, melylyel őket *P. Nagy Zoltán* ellátta. A régi hangjegy füzetekben, melyekből ezek előkerültek, nagyon primitív, sokszor hibás a kíséret. Elég gyakran az őszhangzattan legelemibb szabályai sincsenek megtartva, nem is szólva arról, hogy bennök jellegzetességnek inventionnak nyoma sincs. A régi formában ezeket kiadni egyenlő lett volna a kudarczezal. Holott a dallamok csodaszépek, tartalmasak, jellegzetesek. *P. Nagy Zoltán* érdemes és érdekes munkát végzett, mikor ezekhez jellemző, a mai fejlettebb igényeknek megfelelőbb, mindamelllett könnyen érthető és könnyen játszható kíséretet és rövid bevezetést komponált. Ebben a formában ezek a dalok a legmagasabb igényeket is kielégíthetik, mert a magyar műdal minden kellékével birnak. Bizton számíthatunk rá, hogy Magyarország ifjai és leányai megszeretik és szeltemben dalolják és zongorázzák ezeket a dalokat. Min-

* Itt igazítjuk helyre a múlt számban közölt zászló avatási tudósításba becsuszott azon tévedést is, hogy a nagy templomi istenítisztelet alkalmával az egyesült városi dalárdák énekeltek volna. Nem úgy történt, mert ez alkalommal, mint a reformáció emléknapiján is *P. Nagy Zoltán* vezetése alatt a ref. tanítóképezdei dalárda szerepelt. Szerk.

denesetre nemesebb és igazabb lesz ő gyönyörködésük ezekben, mint azokban az éremlyitőn sentimentális, vagy botránnyosan közönséges lipótvárosi izü melódiákban, a melyek ma annyira divatosok. Nem lehet itt célunk a magyar műzene beható tárgyalásába bele menni. De nem mellőzhetjük el örömeinknek kifejezést adni a felett, hogy a feltámadóban levő régi debreceni poéta dalait a debreceni collegium egyik tanára olyan formában ébresztette új életre, mely alkalmas arra, hogy azokat széles e hazában megismerjék, megszeressék és megbecsüljék azok is, a kik eddig csak az Irodalom történetből is ismerik a Csokonai nevét, de arról a geniusról, mely „koporsóból is kitör és eget kér,“ voltaképpen nem tudnak semmit. És örömeinknek kell kifejezést adnunk, hogy ez a munka nem mulékony divatos iránynak hódol hanem belső művészi értékevel akar érvényesülni. Olyan ritka törekvés ez napjainkban, hogy nem méltányolható eléggé. Még a külső formában is ez a törekvése nyilatkozik meg a kiadó Csokonai körnek a mennyiben a hangjegy füzet címlapjára egy másik collegiumi művésszel *Bakos Tibor* rajztanárral készítettettség címképet, kinek a Csokonai szobrot ábrázoló kitünően sikerült tollrajza adja meg a művészi tartalmu füzetnek művészi külső formáját. Szívből gratulálunk a Csokonai körnek a jól sikerült kiadványhoz és várjuk a második füzetet, mely remélhetőleg nem sokára megfog jelenni.

Dr. T. K.

KÜLÖNFÉLÉK.

— **Két évforduló.** Két nagy költő halálának százados fordulója állítja meg egy percre a rohanó idők folyását. Az egyik nagy nemzet szülőtte lángelméje erejével erős lökést adott e nemzet vágyának, hogy apró, szétforgácsolt államocskákból félelmes, szilárd nemzettörzsze forrjon össze. Pályája a lángelmék tövises útja volt, de végén ott tündöklött a hir, a dicsőség sugaras észak fénye. Fejedelmi tisztelők s egy óriási szellem barátsága kárpótolták fiatalora szenvedéseikért *Schiller Friggyest*, a németek legszenvedélyesebb s legnagyobb hatásu költőjét. Május kilencedikén a részben az ő nagy lelke pörölyütései alatt összeforrott germán világ birodalom városaiban miudfené az ő tiszteletére gyultak ki az emlékezés fákljai. Szövétneket gyujtott tudós társaságunk is néki, aki immár nemcsak a németeké, hanem az egész világé. A másik költő nem kevésbbé volt nagy, tüzelkü és — szerencsétlen. — Nemzetét szerette ő is azt imádásig. Dolgozott, türt és járta a kiválóok rögös útját lankadatlanul. De rá nem várt dicsőség, hirnév legalább életében nem. Fejedelmi személyek alamizsna morzsákkal jöttek elébe barátságuk helyett. A költészet nyájas muzsái ontották rá illatos rózsáikat, de már kenyeret nem volt aki adjon néki. Mert magyar költő volt *Csokonai*.

Az álmok országában dus fejedelem, a valóságban szegény szükölködő. Emlék ünnepe is szegényes, szükös a másik nagyéhoz képest. Hazája határán tul egy árva mécs sem gyulad ki a száz éves fordulón. De jobb is így; maradjon ő egészen a mienk, árva költője az árva magyarnak. Ne irigyeljük a germán poéta e meszszesugárzó dicsőségét, száz számra menő szobrait, idegen nemzetek koszoruit. Az ő álmai azért nem édebbek a weinmari fejedelmi sirboltban, mint Csokonaié a debreceni temetőkert vasobeliszkje alatt. A mi szerető tiszteletünk szűkebb térre szorult, de éppen azért magassabbra csap a lángja, idegen nem kér részt belőle, annál inkább szívünk legmélyéről tör elő. Csak egyben irigylem a német poéta tisztelőit. Az ő lelki szemük előtt egy bevégzett irodalmi alak áll kinek életében nincs homályos részlet, költészetében nincs megmagyarázatlan verssor. Könyvtárra menő irodalom az alapzata Schiller költői nagyságának. A mi költőnk élete félig meddig töredék. Verseinek egyetlen teljes kritikai kiadása kincs. Sőt talán még a gyűjtés munkája sincs igazában befejezve. Ki tudja, hány ismeretlen verse lappang falusi leveles ládák elfelejtett zugában? Az volna a mostani ünnepségek legszebb emléke, ha mihamar elkészülhetne verseinek egy igazán hozzá méltó teljes kiadása. Falusi lelkészeink, tanítóink nagy szolgálatot tennének vele, ha a legkisebb emléket sem hagynák elveszni, teljes buzgalommal hozzájárulnának Csokonai költői egyéniségének teljes kiépítéséhez. Ez volna a mi ünnepségekünk legszebb koszoruja, babérnal illatosabb, ércnél maradandóbb. *dr. Csűrös Ferencz.*

— **Egyházmegyei tanácsbíróválasztás.** Május 16-án bontotta fel s vette számon Dávidházy János esperes elnöklete alatt a debreceni egyházmegyei szavazatbontó bizottság a két világi tanácsbíróválasztásra beadott szavazatokat. Az egyházmegye 48 szavazatából 47 jött be, ebből az áldott emlékü Nadányi Miklós e. m. gondnok fiára Nadányi Pálra jutott 47 szavazat, tehát valamennyi szavazat őt tisztelte meg a választással; a másik tanácsbírói állásra Kovács József Debrecen város polgármestere 43, dr. Kőrössy Kálmán (határozottan kijelentett akarata ellenére) 5, dr. Mezey Gyula 1 szavazatot nyertek, és így Kovács József szintén megválasztott világi tanácsbíróként jelentetett ki. A szerencsés választáshoz őszintén gratulálunk. Az egyik új tanácsbíró atyai örökségképpen ápolja lelkében egyházának szeretetét, a másik a debreceni egyház érdeke iránt tanúsított őszinte érdeklődéssel bizonyította be eddig is egyházas buzgóságát. Ad multos annos!

— **Iskolalátogatás.** E héten tartotta meg a debreceni egyházmegye látogatósága Dávidházy János esperes és Fráter Barnabás egyházmegyei gondnok vezetése alatt a debreceni egyházközség iskoláinak vizsgálatát. Elismeréssel konstatáljuk, hogy egy-két iskolától eltekintve, a látogatóság a legszebb eredményről szerzett magának meggyőződést. Egyházunk ér-

demes tanítói kara jeles sikert produkált, annyira, hogy a visitáció a legjobb véleménnyel nyilatkozott a tapasztaltak felől, s jó emlékekkel távozik, hogy fáradságos munkáját a többi egyházközségekben folytassa.

— **Nyílt levél Dr. Herczegh Mihály egyetemi tanár urhoz.** A milyen örömmel olvastuk nagyságodnak az „Egyetértés“ c. lap f. évi 130. számában megjelent vezető cikkét, annak egy pontja, t. i. hogy „Még a reformátusoknál az u. n. magyar egyházban is több német és tót egyház van, a hol a magyar nyelv még még mellékesen sincs behozva“ méltán kihívja jogosult kritikánkat. Talán össze tetszett téveszteni a protestáns, lutheránus és református jelzésű fogalmakat. Mert az utóbbi jelzésű egyháznak tagjai közzül, betudva az országunkban időző idegeneket 98,24% a statisztikának bölcs tudománya szerint a tiszta magyar; idegen ajku egyházunk pedig legalább a tiszántúli egyházkerület területén tudtommal csak kettő van — s mindkettő német. Uj-Sóóve az egyik, német Balmaz-Ujváros a másik. Amde ezeknél is a magyar nyelv paritászerűen alkalmazva van, lelkészeik pedig tiszta magyarok s ez így van a többi kerületekben is. Nem áll tehát, hogy a magyar nyelv a ref. gyülekezetekben még mellékesen sincs behozva. Bevan. A kormányzat, anyakönyvvezetés, iskola nyelve pedig mindenütt magyar s így a legjobb úton vannak a megmagyarosodás felé. Ezt kívántam nagyságodnak tudomására hozni. *Imrey Ferencz református lelkész.*

— **Az egyházkerületi pénzügyi bizottság ülése.** Amúlt hét majd minden napjára jutott valami gyülekezés. Egyetemi bizottság, igazgató tanács, tanügyi bizottság s legutóbb május 11-én a délutáni s délutáni órákban az egyházkerületi pénzügyi bizottság tartott ülést, hogy a folyó ügyek mellett javaslatlattel végett hozzá tett ügydarabokat véleménnyel lássa el. Nem lesz érdektelen a fontosabbakkal megismerkedni. Az őszi egyh. ker. közgyűlés 269 jkvi. sz. a megbizta a pénzügyi bizottságot, hogy adjon véleményt a nagybányai egyházmegye azon indítványa tárgyában, hogy a fölemelt államsegélyből az egyházmegyék két-két ezer korona újabb segélyezésben részesüljenek. Tekintve azt, hogy az egyházmegyéktől szedett eddigi egyh. ker. költségek terhe éppen a felemelt államsegélyre hártatott, s hogy továbbá legközelebről a zsinattartás költségétől is ugy menekedtek meg az egyházmegyék, hogy e költséget is felemelt államsegélyből fedezzük: az indítványozott két-két ezer korona terhet egyházmegyénként már nem bírná meg az államsegély, főként miután a fenmaradó részlet felhasználását illetőleg már egyházkerületileg történt intézkedés. Megengedhetőnek tartja a pénzügyi bizottság, hogy a nagyváradai leányinternátus az innen nyerendő 5000 k. évi segélyét belátása szerinti célra fordíthassa, melyhez 1906. jan. 1 től pótlólag 600 k. lenne adandó. A máramarosszigeti jogakadémia újabb 1800 koronás segélyezésére forrás mutattatott ki. Ezzel, 4800 hozzájárulással, az egyházkerület egy tanszék terhet hordaná a máramarosszigeti jogakadémián. A főiskolai ifjusági zászló költségeire teteemes fölösleg bevétel folyván be, az anélkül is mód nélkül igénybe vett pénztárból lehetetlenség segélynyújtást javasolni. A budapesti protestáns árva egyesület segélykérvénye tárgyában érdemileg a költségvetés készítésekor fog javaslatot tenni a pénzügyi bizottság. Rendben találtatott a Pesti Fonciére biz-

